

Teresa Maresz
Bydgoszcz

WSPÓLNE DZIEJE DWÓCH NARODÓW A ICH PREZENTACJA WE WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH I UKRAIŃSKICH PODRĘCZNIKACH DO HISTORII

Obecnie Polska i Ukraina, to sąsiadujące ze sobą dwa niepodległe państwa. Chcąc, u progu XXI wieku, kształtować stosunki dobrosąsiedzkie władze obu krajów podejmują wspólne inicjatywy oraz prowadzą politykę wsparcia. Strona polska konsekwentnie podejmuje działania dyplomatyczne na rzecz integracji Ukrainy z Unią Europejską. Oba państwa współpracują w ramach międzynarodowego „Karpackiego euroregionu”, a obecnie stanęły przed wspólnym wyzwaniem, którym są przygotowania do „Euro 2012”. Przypomnijmy, iż dzieje narodów polskiego i ukraińskiego formalnie zostały ze sobą powiązane w XVI wieku (w następstwie decyzji podjętych tuż przed zawarciem unii polsko-litewskiej w Lublinie w 1569 roku). Nawet rozbiory Polski w XVIII wieku nie do końca rozdzieliły ich losy. Polacy i Ukraińcy w XIX wieku nadal wspólnie podejmowali działania na rzecz niepodległości. Koniec pierwszej wojny światowej nie przyniósł narodowi ukraińskiemu suwerenności, część zachodnia Ukrainy znalazła się w granicach Drugiej Rzeczypospolitej, a wschodnia, jako Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, weszła w skład Związku Radzieckiego. Co prawda, w następstwie drugiej wojny światowej doszło do połączenia obu części ukraińskich, ale dopiero rozpad ZSRR (1991) umożliwił Ukraińcom utworzenie niepodległego państwa.

Wspólna przeszłość rzutuje na to, jak współcześnie układają się stosunki polsko-ukraińskie. W obu narodach tkwią wzajemne animozje i zadrażnienia, więc wkraczając w XXI wiek należy rozliczyć się z przeszłością. Pracują nad tym zarówno politycy, jak i historycy, organizując konferencje czy wydając wspólne publikacje. Ponieważ dla wielu pierwszym źródłem informacji są podręczniki szkolne, więc warto bliżej im przyjrzeć się i sprawdzić, jaki obraz sąsiada lansują autorzy polskich i ukraińskich podręczników do historii¹.

Ja również kilkakrotnie podjęłam problem prezentacji stosunków polsko-ukraińskich w polskich i ukraińskich podręcznikach². Z moich badań wynika, iż o dziejach polskich uczniowie ukraińscy dowiadują się z podręczników zatytułowanych „Historia Ukrainy” [„Istoriâ Ukraïni”] oraz „Historia powszechna” [„Vsesvitná istoriâ”]. Młodzież ukraińska, zgłębiając przeszłość swojej ojczyzny, jednocześnie poznaje dzieje polskie. Autorzy podręczników dzieje Ukrainy naświetlali na tle wydarzeń polskich (a po rozbiorach Polski, w znacznym stopniu, też w kontekście historii Rosji i ZSRR). Wynika to z faktu, iż losy obu narodów (Polaków i Ukraińców) przez kilka wieków były ze sobą powiązane. Natomiast w stosunkach ukraińsko-polskich z XX wieku eksponowane są krzywdy doznane przez Ukraińców, przy jednoczesnym przemilczaniu działalności ukraińskich nacjonalistów względem Polaków. Za to wydarzenia w Polsce powojennej w podręcznikach ukraińskich są szeroko omawiane, często podkreślana

1. Od 1993 roku nad tym problemem pracuje dwustronna Polsko-Ukraińska Komisja Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii.

2. T. Maresz, *Polska i jej sąsiedzi – wielokulturowy aspekt współczesnych polskich podręczników do historii dla szkół ponadgimnazjalnych*, [w:] *Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”, cz. 2. Bezpieczeństwo jako wartość*, red. M. Gwoździcka-Piotrowska, A. Zduniak, Poznań 2007, s. 412-421; *Pereâslav v istorii pol'skogo gosudarstva – obzor pol'skih učebnikov po istorii*, Naukovi zapiski z ukraïns'koï istorii. Zbîrnik naukovih statej, Vipusk 19, Tarnopil' 2007, s. 285-295; *Powstanie Bohdana Chmielnickiego – jedno wydarzenie w historii dwóch narodów w świetle współczesnych podręczników szkolnych. Analiza porównawcza*, [w:] *Edukacja bez granic – mimo barier*, cz. 1, *Przestrzeń tworzenia*, red. P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, Poznań 2008, s. 409-420.

jest działalność Polski na rzecz włączenia Ukrainy do Unii Europejskiej. Z kolei uczniowie, po przeczytaniu polskich podręczników do historii, niewiele wiedzą na temat tego, co na przestrzeni dziejów działo się z narodem ukraińskim. Na temat historii Ukrainy i Ukraińców we współczesnych polskich podręcznikach do historii dominują wydarzenia z XVII wieku (związane z powstaniem Bohdana Chmielnickiego) oraz z XX wieku (bunty i działalność terrorystyczna Ukraińców w II RP, jako mniejszości narodowej, a także akcja „Wisła” – to drugie wydarzenie nie we wszystkich polskich podręcznikach zostało opisane). Z polskich podręczników płynie przekaz nacechowany stereotypowymi ocenami faktów i wydarzeń. Ukraińcy, w polskich podręcznikach do historii, to głównie kozacy, buntujący się przeciwko szlachcie polskiej oraz mniejszość narodowa w II RP.

W związku z powyższym, w niniejszym artykule nie dokonam kompleksowego zestawienia treści polskich i ukraińskich podręczników, zaprezentuję przykłady wspólnych treści w nich poruszane³. Porównam podejście autorów polskich i ukraińskich podręczników do wydarzeń z XVII i XX wieku.

Polscy autorzy podręczników do historii, pisząc na temat okoliczności zawarcia unii lubelskiej (1569), skupiają się na obu stronach rozmów (polskiej i litewskiej) oraz niekiedy wymieniają ziemie południowo-zachodnie państwa litewskiego włączone do Korony (część Podlasia, Wołynia, Podola i Kijowszczyzny). Ukraina i jej mieszkańcy w polskich podręcznikach pojawiają się dopiero przy okazji omawiania powstań kozackich. Nieliczni autorzy wymieniają (po przecinku) daty powstań poprzedzających wystąpienie Chmielnickiego⁴. Samo powstanie Bohdana Chmielnickiego w niektórych podręcznikach zostało zaprezentowane w 2-3 zdaniach, tak jak na przykład uczynili to autorzy podręcznika z serii *Historia dla każdego*⁵ (wyd. PWN), gdzie przeczytamy: „Po kilku buntach z początku XVII wieku, największą rebelią na terenach Ukrainy było kozackie powstanie pod wodzą Bohdana Chmielnickiego (1648-1654), które zapoczątkowało proces pochłaniania przez Rosję coraz większej części ziem wschodniej Rzeczypospolitej. Także w okresie późniejszym dochodziło tu do częstych niepokojów, z których najważniejsze było wystąpienie kresowych chłopów (powstanie hajdamackie 1668-1689), które przyczyniło się do pierwszego rozbioru Polski”. Kilka stron dalej (s. 326-327 – tekst w jednej szpalcie na połowie strony podręcznika) autorzy poinformowali, iż „Przyczyną tej wojny stanowiło powstanie Bohdana Chmielnickiego i próby usamodzielnienia się Ukrainy”. To już wszystko na temat tego powstania. Niewiele więcej o powstaniu Bohdana Chmielnickiego napisały autorki podręcznika z serii *Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje* (wyd. WSiP)⁶. Jedyne konkrety w tym podręczniku to: „klęska nad Żółtymi Wodami”, „oddanie Ukrainy pod protekcję Rosji (1654)” – nie podano nawet miejscowości, w której została zawarta ta ugoda, a dalej znajduje się tylko jednozdaniowa informacja o wojnie polsko-rosyjskiej (1654-1667). Niecałą stroną powstaniu Bohdana Chmielnickiego poświęcił M. Gładysz (wyd. GWO)⁷. Podał, iż „Próby narzucenia Kozakom ścisłej kontroli państwa kończyły się buntami” i „Niekonsekwentna postawa szlacheckiego państwa, które potrzebowało Kozaków jako żołnierzy, ale nie chciało im przyznać równych praw, doprowadziła w 1648 roku do wybuchu wielkiego powstania. Na jego

3. Z racji tego, iż uczniowie kończący edukację w szkole wkraczają w dorosłe życie i to, między innymi, od ich decyzji zależeć będą dalsze losy naszego kraju, zdecydowałam się przejrzeć kilka polskich podręczników dopuszczonych do użytku w szkołach ponadgimnazjalnych, a z ukraińskich podręczników – te, przeznaczone dla klas starszych. Do analizy wybrałam po ok. dziesięciu podręczników do historii z każdego kraju, w tym podręczniki pomocnicze, które dodatkowo oznaczyłam [pp].

4. J. Chojińska-Mika, K. Zielińska, *Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje, cz. 2, Historia nowożytna do 1815 roku*, Warszawa 2002, s. 148; B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, A. Roszak, M. Szymczak, *Historia 2, Czasy nowożytne*, Gdynia 2003, s. 145.

5. E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, *Historia dla każdego, t. I, Do rewolucji francuskiej*, Warszawa 2002, s. 310.

6. J. Chojińska-Mika, K. Zielińska, dz. cyt., s. 152.

7. M. Gładysz, *Historia I, cz. 2. Od średniowiecza do nowożytności*, Gdańsk 2003, wyd. II, s. 242-243.

czele stanął szlachcic Bohdan Chmielnicki. Działając w sojuszu z Tatarami, powstańcy opanowali całą Ukrainę” [nie wymienił ani jednego miejsca bitwy], a „obszar walk stał się miejscem masowych zbrodni. Kozacy mordowali szlachtę, duchowieństwo katolickie i Żydów”. Gładysz dodał tylko, iż „Punkt zwrotny w krwawej wojnie stanowiła zawarta w 1654 roku ugoda perejaśławska, na mocy której Kozacy przyjęli zwierzchność Rosji”. Przebieg działań militarnych w powstaniu, ograniczając się do wymienienia głównych bitew i miejsc, w których zawarto ugody polsko-kozackie, omówili autorzy podręcznika wydanego przez OPERON⁸. Opis ten jednak miał charakter sprawozdania. Bardziej kompleksowo do tematu podeszli autorzy podręcznika wydawnictwa „Nowa Era”⁹, którzy wyjaśnili pochodzenie Kozaków i ich rejestru, naświetlili osobiste pobudki Bohdana Chmielnickiego, wyjaśnili przyczyny wybuchu powstania chłopskiego w Ukrainie i dopiero na tej podstawie przeszli do omówienia przebiegu działań militarnych w powstaniu Chmielnickiego. Każde z wydarzeń, podanych w tym podręczniku, zostało przez autorów opisane (podano przyczyny, a także następstwa poszczególnych decyzji obu stron konfliktu). Jest to, moim zdaniem, jedyny podręcznik, który powstanie Bohdana Chmielnickiego prezentuje w formie zbliżonej do podręczników ukraińskich.

Polskie podręczniki zestawmy z podręcznikami ukraińskimi. Dla porównania weźmy jeden podręcznik do „Historii Ukrainy” dla klasy 8 oraz równoległe obowiązujące dwa podręczniki pomocnicze, a także jeden podręcznik do „Historii powszechnej”. Podręcznik G. K. Švid’ko, zatytułowany *Īstoriâ Ukraïni XVI-XVIII stolittâ*¹⁰, był w użyciu szkolnym zarówno w latach 90. XX wieku, jak i na początku XXI wieku (wznowiono go również w 2003 roku). Przeszło 100 stron (27% podręcznika) zajęło autorowi omówienie powstania Chmielnickiego. Autor skupił się na prezentacji sukcesów Kozaków, stąd w podręczniku aż roi się od zdań gloryfikujących ich zwycięstwa nad szlachtą polską. „Uroczysty marsz wyzwoleńczy”, „Wojenny rewanż” – to przykłady tytułów rozdziałów. Autor napisał, iż współcześni osiągnięcia Bohdana Chmielnickiego przyrównywali do zwycięstwa Hannibala (216 rok p.n.e.). To jego wojenne sukcesy aktywizowały działalność dyplomatyczną państw Europy Centralnej (Austrii, Brandenburgii, Transylwanii [Siedmiogrodu] i innych). Zresztą od samego początku wojny wyzwolenczej Bohdan Chmielnicki szukał sojuszników. Zanim doszło do podjęcia decyzji o umowie „dwóch równoprawnych uczestników porozumienia – Moskwy i Ukrainy” w Perejaśławiu w 1654 roku B. Chmielnicki stawiał szereg warunków stronie rosyjskiej, jednak spotkały się one ze sprzeciwem pośła carskiego. Autor podręcznika ocenie polityki i działalności Chmielnickiego poświęcił oddzielny rozdział, w którym napisał: „B. Chmielnicki należy do najwybitniejszych postaci w historii Ukrainy. On nie tylko stanął na czele walki narodowo-wyzwolenczej w Ukrainie, ale i zjednoczył w tym celu starania różnych stanów społeczeństwa ukraińskiego. Był on wybitnym dowódcą na skalę europejską”¹¹. W historii sztuki wojennej G. K. Švid’ko postawił go na równi z Olivierem Cromwellem, Gustawem Adolfem czy Janem Sobieskim. Podobnie do tematu „powstanie Bohdana Chmielnickiego” podeszedł V. M. Zaruba, który 30% stron podręcznika *Īstoriâ Ukraïni (XVI-XVIII st.)* poświęcił właśnie omówieniu tego powstania. Autor, w większości przypadków, starał się opisać wydarzenia bez ich komentowania. Powstało coś w rodzaju „sprawozdania z przebiegu powstania Chmielnickiego”. Chociaż zdarzały się też oceny typu: „Zborowska ugoda była bezsprzecznie sukcesem hetmana B. Chmielnickiego jako utalentowanego naczelnego wodza, sprytnego i rozumnego dyplomaty”¹². Pisząc o postanowieniach zawartych w Perejaśławiu (1654) Zaruba unikał zapisu „zjednoczenie Ukrainy z Rosją”, jak pisze większość ukraińskich autorów podręczników do historii. W jego podręczniku przeczytamy:

8. B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, A. Roszak, M. Szymczak, dz. cyt., s.145-146.

9. M. Kamiński, R. Śniegocki, *Historia. Od renesansu do czasów napoleońskich*, Warszawa 2003, s. 148-151.

10. G. K. Švid’ko, *Īstoriâ Ukraïni XVI-XVIII stolittâ*, Kiïv 1997 (wyd. 2).

11. Tamże, s. 190.

12. V. M. Zaruba, *Īstoriâ Ukraïni (XVI-XVIII st.)*, Dnipropetrovs’k 2001 [pp], s. 103.

„Ukraina wstępowała w sojusz z Moskwą” i nastąpiło „przejście Ukrainy pod panowanie prawosławnego cara”¹³. Na koniec jednak autor napisał: „Andruszów był zdradą interesów Ukrainy”¹⁴. Jeszcze bogatszy materiał, odnośnie powstania Chmielnickiego, odnajdziemy w podręczniku M. Romanenko, *Īstoriâ Ukraïni. Druga polovina XV – perša polovina XVIII stolittâ* (92 strony = 30% podręcznika). Już na samym początku autor napisał: „szlachta polska i magnaci zagarnęli przeważającą większość ziem kozackich i prowadzili na nich niszczyielską gospodarę, niemiłosiernie wyzyskując chłopów ukraińskich”, przyczyną wojny narodowo-wyzwoleńczej były też sprzeczności religijno-kozackie¹⁵. Romanenko dużo uwagi poświęcił konfliktom wśród starszyny kozackiej tuż przed wybuchem powstania, jak i po śmierci Bohdana Chmielnickiego (o hetmaństwo rywalizowali m.in. J. Wyhowski, J. Chmielnicki, I. Briuhowski, P. Doroszenko, M. Chanelko). Działania wojenne opisał z dokładnością, co do dnia, a do nich dołączył plany bitew. Ponadto zasadniczy tekst opatrzył licznymi portretami hetmanów kozackich oraz rycinami (np. rady kozackiej, szturm Kozaków w różnych bitwach).

Pomimo tego, iż uczniowie w Ukrainie o powstaniu Chmielnickiego uczą się z podręczników zatytułowanych „Historia Ukrainy”, to jeszcze raz o nim przeczytają w każdym podręczniku do „Historii powszechnej”. Tak było na przykład w podręczniku autorów Ī. A. Mišina, L. M. Źarowa, A. A. Mihaeëv, *Vsesvitnâ istoriâ. Epoha stanovlennâ civilizacii (kinec' XV – počatok XX st. st.)*¹⁶. Zakres materiału oraz układ treści są podobne do tych, zawartych w polskich podręcznikach do historii. Ponadto uczniowie mogą zapoznać się z życiorysem Zenobiego Bohdana Chmielnickiego oraz króla polskiego Władysława IV (brak natomiast informacji o Janie Kazimierzu). Rozejm w Andruszowie (1667) został w tym podręczniku błędnie nazwany pokojem¹⁷. Nie ma informacji o tym, że postanowienia andruszowskie zostały potwierdzone pokojem w Moskwie (1686).

Na zbliżonej do siebie ilości stronach w polskich i ukraińskich podręcznikach zostały przedstawione wydarzenia z XX wieku. Zaobserwowałam cztery tematy poruszane w większości współczesnych podręczników, a dotyczące jednocześnie Polaków i Ukraińców. Są to: wojna polsko-bolszewicka, w tym wyprawa kijowska, sytuacja mniejszości ukraińskiej w II RP, eksterminacja Polaków na Wołyniu oraz przesiedlenia Ukraińców w ramach akcji „Wisła”. Zakres treści w poszczególnych podręcznikach nie jest proporcjonalny, co postaram się omówić poniżej. Przyjrzyjmy się, więc podręcznikom: polskim (konsekwentnie z tych samych wydawnictw, które wyżej omówiłam), zawierającym materiał dotyczący XX wieku oraz ukraińskim – zarówno do „Historii Ukrainy”, jak i „Historii powszechnej” (w ukraińskim systemie edukacyjnym pierwsza i druga połowa XX wieku jest prezentowana w oddzielnych podręcznikach do historii).

Najmniej na temat stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku zawiera podręcznik PWN. Autorzy podręcznika zaledwie poinformowali o podpisaniu w kwietniu 1920 roku przez Józefa Piłsudskiego traktatu sojuszniczego z Symonen Petlurą, by zaraz stwierdzić, iż wyprawa kijowska (1920) „zakończyła się niemal katastrofą dla Polski, a Petlura w wielu środowiskach ukraińskich uznany został za zdrajcę interesów narodowych”¹⁸. Za to autorka podręcznika wydanego przez WSiP¹⁹, omawianie wydarzeń z XX wieku, zaczęła od podania informacji

13. Tamże, s. 97.

14. Tamże, s. 116.

15. M. Romanenko, *Īstoriâ Ukraïni. Druga polovina XVI – perša polovina XVIII stolittâ*, Dniropetrovs'k 2003 [pp], s. 124-125.

16. Ī. A. Mišina, L. M. Źarowa, A. A. Mihaeëv, *Vsesvitnâ istoriâ. Epoha stanovlennâ civilizacii (kinec' XV – počatok XX st. st.)*, Kiïv 1994.

17. W tym podręczniku jest więcej błędów rzeczowych, np. unia w Krewie błędnie datowana na 1350 r. (s. 26), a unia w Brześciu błędnie datowana na rok 1597 (s. 35).

18. E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, *Historia dla każdego*, t. II, *Do współczesności*, Warszawa 2003, s. 89.

19. G. Szelągowska, *Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje*, cz. 3, *Historia XIX i XX wieku*, Warszawa 2003, s. 231.

o proklamowaniu Ukraińskiej Republiki Ludowej (1917) oraz Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (1918) i związanych z tym zbrojnych konfliktach polsko-ukraińskich w 1919 roku. W kontekście wojny polsko-bolszewickiej wskazała na układ sojuszniczy Piłsudskiego z Petlurą. Jej zdaniem tłem tego sojuszu były przede wszystkim sukcesy wojsk polskich i niepowodzenia Ukraińskiej Republiki Ludowej w walkach z bolszewikami, więc Polska była dla niej „szansą” na utrzymanie niepodległości (uczeń może wyprowadzić wniosek, iż sojusz był w interesie tylko strony ukraińskiej)²⁰. Odmiennie do tego problemu podszedł autor podręcznika GWO, który w rozdziale „Dramatyczny rok 1920” wskazał na plany Józefa Piłsudskiego, który był zainteresowany w stworzeniu na wschodzie „państwa buforowego, odgradzającego Polskę od Rosji” i osadzeniu w Kijowie przyjaznego Polsce rządu ukraińskiego, pod przewodnictwem atamana Semena Petlury²¹. Na koncepcję federacyjną J. Piłsudskiego wskazał również autor podręcznika „Nowej Ery”²². Jako jedyny, spośród omawianych autorów, wyjaśnił uczniom sytuację polityczną na Ukrainie. Za to, mniej szczegółów podał na temat samego przebiegu „wyprawy kijowskiej”. Z kolei autorzy podręcznika wydanego przez OPERON podkreślali koncepcję federacyjną J. Piłsudskiego, w myśl której Rzeczpospolita byłaby związkiem równouprawnionych narodów²³. Zanim przeszli do omówienia walk o wschodnie granice Polski w latach 1920-1921, najpierw poinformowali o wojnie polsko-ukraińskiej w latach 1918-1919 oraz niepowodzeniach państwa ukraińskiego, zaatakowanego przez wojska bolszewickie. Ponadto podali, iż strona ukraińska (Semen Petlura) zawarła z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim traktat sojuszniczy, wymierzony przeciwko państwu radzieckiemu²⁴.

Problem ten (w podręczniku bardzo popularnym wśród ukraińskich nauczycieli) zaprezentował F. G. Turčenko w rozdziale zatytułowanym „Radziecko-polska wojna o Ukrainę”²⁵. Omawianie zaczął od porozumienia zawartego między URL i Polską. Podał, iż sojusz ten doprowadził do wtargnięcia wojsk polsko-ukraińskich i wprowadzenia na zagarniętym terytorium „reżimu okupacyjnego”. Jednak propolskie i petlurskie grupy w wielu miejscach Ukrainy nie miały poparcia i spotkały się z oporem. Ponieważ wojnę tę zakończył pokój ryski (1921), więc autor nie omieszczał skomentować, iż polski rząd „wchłonął Wschodnią Galicję” i zobowiązał się do zagwarantowania Ukraińcom prawa do mowy oraz religii (zaraz jednak dodał, iż zobowiązania te nigdy nie zostały dotrzymane). Również w nowszym podręczniku (z 2003 roku), którego autorami są S. V. Kul’čic’kij i Ū. Ī. Šapoval, wojna z 1920 roku zajmuje niemało miejsca (s. 141-153). Opisując tło „warszawskiego porozumienia” autorzy wskazali, iż J. Piłsudski, „zdobywszy w Polsce niemalże dyktatorską władzę ‘naczelnika państwa’, potrzebował utworzyć antybolszewicki front w Ukrainie z S. Petlurą”²⁶ (temu opisowi wydarzeń towarzyszą fragmenty umowy polsko-ukraińskiej). Autorzy opisując przebieg działań wojennych posługiwali się następującymi stwierdzeniami: „Piłsudski wtargnął do Ukrainy”, „Interwencja Polaków w Ukrainie nic nie osiągnęła”, „porzucili Kijów”. Dla przeciwwagi stwierdzili, iż wojna radziecko-polska w 1920 roku była epizodem kończącym pierwszą wojnę światową, a przegrana Armii Czerwonej pod Warszawą przekreśliła zapędy „światowej rewolucji” wobec Europy Zachodniej. Do problemu wojny z 1920 roku powracają autorzy podręczników do „Historii powszechnej”, np. P. B. Polâns’kij jeden z podrozdziałów podręcznika zatytułował „Wojna polsko-bolszewicka 1920-1921” (sic! – zmiana słownictwa w ukraińskich podręcznikach, już nie „radiańska” = radziecka, a bolszewicka). Tym razem jest to krótkie stwierdzenie faktów, bez komentarzy.

20. Tamże, s. 233.

21. M. Gładysz, *Historia II, cz. I. Od oświecenia do 1918 roku*, Gdańsk 2003, s. 243.

22. R. Śniegocki, *Historia. Burzliwy wiek XX*, Warszawa 2004, s. 30.

23. B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, *Historia 3, Historia najnowsza*, Gdynia 2004, s. 63.

24. Tamże, s. 64 i s. 70-71.

25. F. G. Turčenko, *Novitná istoriâ Ukraïni (1917-1945 rr.)*, cz. 1, Kiïv 1994, s. 147-153.

26. S. V. Kul’čic’kij, Ū. Ī. Šapoval, *Īstoriâ Ukraïni (1914-1939)*, Kiïv 2003, s. 146.

Oto przykłady: „J. Piłsudski, który wciąż nie porzucał idei na utworzenie federacji z Ukrainą, 21 kwietnia 1920 roku podpisał z Symonem Petlurą sojusz antybolszewicki pod warunkiem wejścia prawie całej Ukrainy Prawobrzeżnej w skład Polski. 25 kwietnia trzy polskie armie (2/3 wojska na Wschodzie) oraz oddziały ukraińskie rozpoczęły ofensywę na Ukrainę”; „I pod Warszawą stał się ‘cud nad Wisłą’: 16 sierpnia 1920 roku Polacy rozpoczęli niespodziewanie kontruderzenie (...) przywrócono równowagę, za którą Polska zapłaciła życiem ponad 18 tysięcy żołnierzy. (...) Zgodnie z pokojem ryskim (...) Warszawa w zamian za uznanie USRR otrzymała Galicję Wschodnią”²⁷.

Jeszcze większe dysproporcje w ilości prezentowanego materiału w podręcznikach dostrzegamy odnośnie ukraińskiej mniejszości narodowej w II RP. O tym fakcie informowali wszyscy polscy autorzy podręczników, chociaż politykę polskich władz względem mniejszości narodowych prezentowali bardzo ostrożnie. Autorzy podręcznika OPERON podali, iż mniejszości narodowe posiadały w II RP pełnię praw publicznych i w związku z tym funkcjonowały liczne ugrupowania polityczne, jednak ich stosunek wobec Rzeczypospolitej na ogół był niechętny. Zwrócili uwagę na działalność terrorystyczną i sabotażową oddziałów uzbrojonych Ukraińców (w tym Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów) w latach 30.²⁸. Również G. Szelałowska²⁹ podkreśliła nacjonalistyczne, proniemieckie, faszystowskie tendencje wśród Ukraińców. Jedynie M. Gładysz wskazał na antyukraińską działalność we wschodnich województwach (utrudnianie Ukraińcom nauki w języku ojczystym, popieranie osadnictwa polskiego, niszczenie cerkwi, pacyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 roku)³⁰.

Znacznie więcej na temat sytuacji Ukraińców w II RP pisali ukraińscy autorzy podręczników do historii. Regułą jest, iż w każdym podręczniku do „Historii Ukrainy” jeden z rozdziałów jest poświęcony ziemiom zachodnioukraińskim, wchodzącym w skład II RP. Cytowany już F. G. Turčenko³¹ temu problemowi poświęcił aż 16 stron podręcznika. Niestety jego opinia o polskiej polityce względem Ukraińców w II RP jest zdecydowanie nieprzychylna. Tylko dla przykładu przytoczmy niektóre ze stwierdzeń zawartych w tym podręczniku: „Polska zrobiła wszystko, żeby uwiecznić status okupacyjny zachodnioukraińskich ziem”, „dyskryminacyjna polityka”, „polska mowa wypierała ukraińską”. Autor wskazał na hamowanie rozwoju ukraińskich szkół i przemysłu, a także na prześladowania Ukraińców prawosławnych i niszczenie ich świątyń. Takie działania polskiego rządu wywoływały „opór społeczeństwa ukraińskiego”, który doprowadził do powstania ruchu narodowo-demokratycznego (UNDZ), Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU) oraz Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Turčenko w podręczniku zamieścił fragmenty programów tych organizacji³². Wskazał, iż ideologia OUN, co prawda miała charakter totalitarny, ale przecież to była tendencja w całej ówczesnej Europie. Wśród metod walki OUN wymienił: demonstracje, strajki studenckie, bojkoty, a także terror i sabotaż. Również S. V. Kul’čic’kij i Ū. Ī. Šapoval³³ powyższy temat omówili na 16 stronach rozdziału zatytułowanego „Ziemie zachodnioukraińskie w latach 1921-1939”. Wyeksponowali politykę polskiej administracji polegającą na kolonizacji tzw. „kresów” oraz ograniczanie praw mniejszości narodowych. Aby nieco złagodzić wydźwięk powyższych treści autorzy napisali: „Polska nie była państwem totalitarnym, chociaż w ówczesnej prasie radzieckiej nie nazywano

27. P. B. Poláns’kij, *Vsesvitná istoriá (1914-1939)*, Kiiv 2002, s. 163-165.

28. B. Burda, B. Halczak, R. M. Józeffiak, M. Szymczak, dz. cyt., s. 82 i s. 85-86; R. Śniegocki, dz. cyt., s. 56.

29. G. Szelałowska, dz. cyt., s. 269.

30. M. Gładysz, *Historia II, cz. 2. Okres międzywojenny i II wojna światowa*, Gdańsk 2004, s. 103.

31. F. G. Turčenko, dz. cyt., s. 278-291.

32. Tamże, s. 291-293.

33. S. V. Kul’čic’kij, Ū. Ī. Šapoval, dz. cyt., s. 269-284.

inaczej, jak faszystowskim³⁴. W drugiej połowie tego rozdziału autorzy omówili działalność ukraińskich organizacji (UNDZ, KPZU, UOW oraz OUN).

W czasie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu też miały miejsce wzajemne akty przemocy Polaków i Ukraińców. W podręczniku *Historia dla każdego* autorzy, napisali, iż Polacy w czasie tej wojny zostali poddani eksterminacji niemieckiej i radzieckiej oraz byli „ofiara agresji ze strony Ukraińców”³⁵, jednak za tym stwierdzeniem nie poszło żadne wyjaśnienie. Autorzy trzech kolejnych podręczników³⁶ tylko zasygnalizowali (w 2-3 zdaniach) rzeź wołyńską – padały zdania typu: „mord ok. 100 tys. Polaków dokonany przez ukraińskich nacjonalistów, głównie z Ukraińskiej Powstańczej Armii”.

Zupełnie inaczej do tego problemu podchodzą autorzy ukraińskich podręczników. Wspomniany wyżej F. G. Turčenko, razem z P. P. Pančenko oraz S. M. Timčenko, w podręczniku dla uczniów klasy 11³⁷ Organizację Ukraińskich Nacjonalistów oraz Ukraińską Powstańczą Armię przedstawił, jako twórców antyhitlerowskiego ruchu oporu, którzy bez powodzenia próbowali nawiązać stosunki z radzieckimi i polskimi partyzantami. W 1943 roku w całej Galicji były likwidowane niemieckie gospodarstwa „Już wiosną 1943 roku całe rejony Wołynia i Polesia, a od jesieni 1943 roku – i Galicja okazały się pod pełną lub częściową kontrolą UPA”³⁸. W podobnym tonie działalność UPA przedstawiają S. V. Kul’čic’kij i Ū. Ī. Šapoval³⁹. Oprócz konfliktu zbrojnego z okupantem niemieckim, wskazali również na dwie siły, które były przeciwnikami UPA (władze radzieckie oraz Armia Krajowa). Ich zdaniem konflikt polsko-ukraiński „zapoczątkowało masowe wyniszczenie siłami AK ludności ukraińskiej na Chełmszczyźnie i Podlasiu w 1942 roku. Później antyukraińskie akcje były prowadzone w Galicji, a wielka antypolska akcja latem 1943 roku – na Wołyniu”⁴⁰.

O tym, że po drugiej wojnie światowej ludność ukraińska doznała krzywd ze strony władz polskich autorzy polskich podręczników do historii piszą w bardzo wyważonym tonie. Autorzy podręcznika wydanego przez OPERON⁴¹, co prawda podali, iż w latach 1945-1947 do ZSRR przesiedlono Białorusinów, Ukraińców i Litwinów, to jednak nie podali żadnych konkretów. R. Śniegocki⁴² napisał tylko: „Ze wschodnich terenów Polski przesiedlono do ZSRR około 500 tys. osób, głównie Ukraińców”, G. Szelągowska⁴³ podała zaledwie: „Skala tych wędrowek była ogromna. W sumie wysiedlono blisko 3 mln Niemców i prawie 0,5 mln Ukraińców”, a autorzy podręcznika *Historia dla każdego*⁴⁴ o przymusowym przesiedleniu Ukraińców napisali tylko, iż był to ostatni akt migracji w ramach wojskowej akcji „Wisła”. Jedynie M. Gładysz w dwóch zdaniach naświetlił tło polityczne akcji „Wisła” (celem zniszczenia ukraińskiej partyzantki, ponad 130 tys. Ukraińców i Łemków „wywieziono na Ziemię Odzyskane, gdzie specjalnie ich rozproszono, osiedlając na niewielkich skupiskach”⁴⁵).

Praktycznie nie ma podręcznika do „Historii Ukrainy”, w którym problem akcji „Wisła” nie został poruszony. Prezentacja tego tematu jest jednak wyważona i raczej ogranicza się do stwierdzenia faktu. Często temu problemowi towarzyszy informacja o wzajemnych

34. Tamże, s. 276.

35. E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, *Historia dla każdego*, t. II, s. 161.

36. B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, dz. cyt., s. 181; R. Śniegocki, dz. cyt., s. 205; M. Gładysz, *Historia II*, cz. 2. *Okres międzywojenny i II wojna światowa*, s. 187.

37. F. G. Turčenko, P. P. Pančenko, S. M. Timčenko, *Novitná istoriâ Ukraini (1939-2001)*, cz. 2, Kiïv 2001.

38. Tamże, s. 43-44.

39. S. V. Kul’čic’kij, Ū. Ī. Šapoval, *Novitná istoriâ Ukraini (1939-2001)*, Kiïv 2005.

40. Tamże, s. 41.

41. B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, dz. cyt., s. 182.

42. R. Śniegocki, dz. cyt., s. 228.

43. G. Szelągowska, dz. cyt., s. 317.

44. E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzecki, *Historia dla każdego*, t. II, s. 161.

45. M. Gładysz, *Historia III. Czasy współczesne*, Gdańsk 2004, s. 79.

przesiedleniach Polaków i Ukraińców w latach 1944-1946⁴⁶. Zespół autorów związanych z F. G. Turčenko⁴⁷ akcję „Wisła” (1947) nazwali „najbardziej antyukraińską akcją” i stwierdzili: „polskie kierownictwo komunistyczne wysiedliło Ukraińców z tradycyjnie zamieszkałych przez nich ziemi rozproszyło faktycznie po całej Polsce”, a wszystko po to, aby na terenach zachodnio-południowej Polski zlikwidować pozostałości formacji UPA. Problem akcji „Wisła” niekiedy powracał również w podręcznikach do „Historii powszechnej”, jak na przykład w podręczniku autorów V. Ī. Kučer i O. M. Majboroda⁴⁸ Autorzy ci podkreślili, iż pomimo prób polonizacji i rozproszenia Ukraińców oraz ograniczenia kontaktów z Ukrainą, to jednak udało się zachować mowę przodków, kulturę i tradycję.

Wydarzenia polsko-ukraińskie z XVII i XX wieku znacznie szerzej są prezentowane w podręcznikach ukraińskich. Wydarzenia z XVII wieku strona polska traktuje, jako sprawę wewnętrzną Rzeczypospolitej, a powstania kozackie oraz ukraińskich chłopów, jako jeden z wielu problemów. Powstanie Bohdana Chmielnickiego w polskich podręcznikach nie zajmuje dużo miejsca. Autorzy współczesnych podręczników do historii, w przeciwieństwie do autorów z lat 50-90. XX wieku, ograniczają się do podania tła powstania (ogólnie) i wymienienia ważniejszych bitew oraz miejsc zawierania porozumień. Dla strony ukraińskiej powstanie Chmielnickiego jest przykładem jednego ze sztandarowych wystąpień narodu ukraińskiego w walce o niepodległość, stąd w większości podręczników temat ten zajmuje po 20-30 stron, a niekiedy nawet po 90 do 100.

Również tematyka wydarzeń z XX wieku w polskich podręcznikach, w porównaniu z podręcznikami ukraińskimi, jest najczęściej tylko sygnalizowana. Jedynym wyjątkiem jest porozumienie Piłsudskiego z Petlurą oraz wyprawa kijowska w 1920 roku, chociaż i ten temat znacznie szerzej jest omawiany w ukraińskich podręcznikach. Jeszcze większe dysproporcje dostrzegamy w prezentowaniu Ukraińców, jako mniejszości narodowej w II RP. Polscy autorzy najczęściej ograniczają się do stwierdzenia, iż Ukraińcy byli najliczniejszą mniejszością narodową w Polsce, niekiedy tylko sygnalizują problem ograniczania praw tej mniejszości. Za to informują o destrukcyjnej działalności nacjonalistów ukraińskich względem urzędników polskich (terror i sabotaż). Dla strony ukraińskiej problem działalności antyukraińskiej w Zachodniej Ukrainie w granicach II RP jest bardzo istotny i poświęcają mu wiele uwagi, szczegółowo opisując poszczególne decyzje władz polskich. Natomiast pogrom wołyński w ukraińskich podręcznikach jest prawie przemilczany. Padają zaledwie krótkie zdania, iż doszło do „antypolskiej akcji latem 1943 roku na Wołyniu”. Autorzy polskich podręczników również bardzo ostrożnie podchodzą do tego tematu. W większości przypadków ograniczają się do stwierdzenia, iż Polacy na tym terenie byli ofiarami działalności nacjonalistów ukraińskich. Brakuje jakiegokolwiek wyjaśnienia tła tych wydarzeń. Podobnie autorzy podręczników polskich i ukraińskich podchodzą do problemu akcji „Wisła”. Obie strony ograniczają się tylko do podania informacji o przesiedlenia Ukraińców w 1947 roku Strona polska czyni to w sposób bardzo ogólny, niekiedy w podręcznikach została zawarta informacja, iż przesiedlenie Ukraińców wynikało z powszechnej migracji powojennej.

Jaki wniosek wypływa z tej analizy? Pomimo tego, iż obie strony starają się nie wikłać młodego człowieka w politykę, to jednak wiele problemów poruszanych w podręcznikach szkolnych wymaga wyjaśnienia i dopracowania. Pamiętajmy o tym, że podręczniki szkolne stanowią odzwierciedlenie aktualnie wypracowanego stanowiska historyków obu stron, a przed nimi jeszcze długa droga.

46. S. V. Kul'čic'kij, Ū. Ī. Šapoval, dz. cyt., s. 96-97.

47. F. G. Turčenko, P. P. Pančenko, S. M. Timčenko, dz. cyt., s. 78-79.

48. V. Ī. Kučer, O. M. Majboroda, *Vsesvitnâ istoriâ. Novitnij period (vid počatku Drugoi svitovoi vijni)*, Kiïv 2004, s. 16.

BIBLIOGRAFIA

1. Burda B., Halczak B., Józefiak R. M., Roszak A., Szymczak M., *Historia 2, Czasy nowożytne*, Gdynia 2003.
2. Burda B., Halczak B., Józefiak R. M., Szymczak M., *Historia 3, Historia najnowsza*, Gdynia 2004.
3. Choińska-Mika. J., Zielińska K., *Ludzie - społeczeństwa - cywilizacje, cz. 2, Historia nowożytna do 1815 roku*, Warszawa 2002.
4. Gładysz M., *Historia I, cz. 2. Od średniowiecza do nowożytności*, Gdańsk 2003 (wyd. 2).
5. Gładysz M., *Historia II, cz. 1. Od oświecenia do 1918 roku*, Gdańsk 2003.
6. Gładysz M., *Historia II, cz. 2. Okres międzywojenny i II wojna światowa*, Gdańsk 2004.
7. Gładysz M., *Historia III. Czasy współczesne*, Gdańsk 2004.
8. Kamiński M., Śniegocki R., *Historia. Od renesansu do czasów napoleońskich*, Warszawa 2003.
9. Kučer V. Ī., Majboroda O. M., *Vsesvitnâ istoriâ. Novitnij period (vid počatku Drugoi svitovoi vijni)*, Kiïv 2004.
10. Kul'čic'kij S. V., Šapoval Ū. Ī., *Īstoriâ Ukraïni (1914-1939)*, Kiïv 2003.
11. Kul'čic'kij S. V., Šapoval Ū. Ī., *Novitnâ istoriâ Ukraïni (1939-2001)*, Kiïv 2005.
12. Maresz T., *Pereâslav v istorii pol'skogo gosudarstva - obzor pol'skih učebnikov po istorii*, Naukovî zapiski z ukraïns'koi istoriï. Zbirnik naukovih statej, Vipusk 19, Tarnopil' 2007.
13. Maresz T., *Polska i jej sąsiedzi - wielokulturowy aspekt współczesnych polskich podręczników do historii dla szkół ponadgimnazjalnych*, [w:] *Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”, cz. 2. Bezpieczeństwo jako wartość*, red. M. Gwoździcka-Piotrowska, A. Zduniak, Poznań 2007.
14. Maresz T., *Powstanie Bohdana Chmielnickiego - jedno wydarzenie w historii dwóch narodów w świetle współczesnych podręczników szkolnych. Analiza porównawcza*, [w:] *Edukacja bez granic - mimo barier, cz. 1, Przestrzeń tworzenia*, red. P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, Poznań 2008.
15. Mišina Ī. A., Žarowa L. M., Mihaeëv A. A., *Vsesvitnâ istoriâ. Epoha stanovlennâ civilizacii (kînec' XV - počatok XX st. st.)*, Kiïv 1994.
16. Polâns'kij P. B., *Vsesvitnâ istoriâ (1914-1939)*, Kiïv 2002.
17. Romanenko M., *Īstoriâ Ukraïni. Druga polovina XVI - perša polovina XVIII stolittâ*, Dnîpropetrovs'k 2003 [pp].
18. Szelağowska G., *Ludzie - społeczeństwa - cywilizacje, cz. 3, Historia XIX i XX wieku*, Warszawa 2003.
19. Švid'ko G. K., *Īstoriâ Ukraïni XVI-XVIII stolittâ*, wyd. II, Kiïv 1997.
20. Śniegocki R., *Historia. Burzliwy wiek XX*, Warszawa 2004.
21. Turčenko F. G., *Novitnâ istoriâ Ukraïni (1917-1945 rr.)*, cz. 1, Kiïv 1994.
22. Turčenko F. G., Pančenko P. P., Timčenko S. M., *Novitnâ istoriâ Ukraïni (1939-2001)*, cz. 2, Kiïv 2001.
23. Wiprzycka E., Manikowska H., Manikowski A., Mędrzecki W., *Historia dla każdego, t. I, Do rewolucji francuskiej*, Warszawa 2002.
24. Wiprzycka E., Manikowska H., Manikowski A., Mędrzecki W., *Historia dla każdego, t. II, Do współczesności*, Warszawa 2003
25. Zaruba V. M., *Īstoriâ Ukraïni (XVI-XVIII st.)*, Dnîpropetrovs'k 2001 [pp].